

Kirš, Zdeněk

O ekonomických předpokladech zkracování pracovní doby

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1960, vol. 9, iss. G4, pp. [28]-41

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111786>

Access Date: 10. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENĚK KIRS

O EKONOMICKÝCH PŘEDPOKLADECH ZKRACOVÁNÍ PRACOVNÍ DOBY

Ujasnění základní koncepce a vypracování dlouhodobého programu rozvoje životní úrovně obyvatelstva naší společnosti je spjato s řešením celé řady ekonomických a politických problémů, jež mají komplexně postihnout probíhající změny ve způsobu života a práce lidí. Proto zaujímá tato problematika oprávněně jedno z předních míst ve státním plánu výzkumu Československé akademie věd a nemalou pozornost jí věnuje také Výzkumný ústav národohospodářského plánování. Za spolupráce obou uvedených institucí byla již koncem roku 1959 sestavena výhledová studie, nazvaná *Problémy dlouhodobého rozvoje životní úrovně*;¹ je to velmi podnětná a do značné míry vyčerpávající práce, která svým způsobem uzavírá první etapu výzkumného úkolu. Její význam spočívá hlavně v promyšlených a věcných závěrech, kterými vytyčuje hlavní cestu dalšího zkoumání rozvoje životní úrovně. Z širokého okruhu otázek v práci obsažených vyjímáme pouze jednu otázku dílčí, a to problém ekonomických předpokladů vedoucích ke zkracování pracovní doby. Při výkladu zachováváme v podstatě též metodický postup, který zvolili také autoři *Problémů dlouhodobého rozvoje životní úrovně*. Vycházíme proto z některých obecných tendencí, v nichž se projevují základní kvalitativní změny ve způsobu života a práce a objektivní platnost těchto tendencí se snažíme dokázat na výsledcích rozvoje našeho národního hospodářství.

*

V závislosti na změnách rozvoje výrobních sil a na změnách charakteru výrobních vztahů při dovršování výstavby socialismu a při přechodu ke komunismu se také přetváří dosavadní způsob života a práce lidí. Velmi podstatně ovlivňuje tento proces i snižování pracovní doby, poněvadž je jednou „z významných podmínek reprodukce pracovní síly, která nejen rozšiřuje čas na odpočinek, zlepšuje zdravotní stav a prodlužuje pracovní věk, ale zároveň i vytváří podmínky pro zvyšování kvalifikace, umožňuje větší účast v politickém a kulturním životě“.² Zkracování pracovní doby má tedy širokou společenskou funkci a souvisí přímo s podmínkami rozvoje životní úrovně. A je to právě pojem „životní úrovně“, který v prvé řadě zaslouží naší pozornost. Naznačme proto aspoň obecně, v čem je ekonomický obsah tohoto pojmu, aniž se při tom budeme zabývat mimoekonomickými stránkami, které ovlivňují rozvoj životních potřeb a zejména jejich kvalitativní určení neméně podstatně, než zkracování pracovní doby.

Životní úroveň zpravidla charakterisujeme jako společenskou kategorii, která je historicky podmíněna; její náplň i její celkové pojetí jsou v různých fázích společenského vývoje různé. Jádrem kvalitativních změn v obsahu životní úrovně

jsou nepochybně změny podmínek nutných k reprodukci pracovní síly a změny ve způsobu rozdělování. Proto např. tak výrazně vystupují do popředí příkré rozdíly mezi společensko-ekonomickými podmínkami, na nichž závisí uspokojování životních potřeb obyvatelstva ve formaci kapitalistické a socialistické. Soukromokapitalistické vlastnictví výrobních prostředků nutně snižuje hladinu životní úrovně pracujících mas, takže množství uspokojovaných potřeb zdaleka neodpovídá stupni rozvoje výrobních sil.

Naproti tomu podstata socialistických výrobních vztahů a princip rozdělování podle práce vedou zcela ústrojně k zásadnímu obratu ve způsobu, jímž se zabezpečují potřeby společnosti; tím se umožňuje nejen plánovitě vyrovnávání životní úrovně, nýbrž i její nepřetržitý růst. Je také známo, že práce se za socialismu ještě uplatňuje jako prostředek k obživě a že proto i celkovou životní úroveň ovlivňují potřeby reprodukce pracovní síly. Na druhé straně socialistická společnost ve shodě se svými základními principy sama přebírá značnou část nákladů, spojených s rozvojem životní úrovně a tento podíl stále rozšiřuje. Přesto se však na daném stupni rozvoje výrobních sil uspokojují potřeby společnosti zprostředkovaně, skrze potřeby výrobního nebo pracovního procesu. A právě v tomto smyslu se uplatňuje délka pracovní doby jako jedna ze složek i podmínek životní úrovně.

Nejde ovšem jen o logický výměr — jde o to, z čeho životní úroveň objektivně vyrůstá, jaký je její obsah. A jde zejména o to, v jakém vztahu je délka pracovní doby a životní úroveň. Vysvětlit tento vztah znamená roztrždit různorodé životní potřeby do určitých skupin, při čemž ovšem nelze zapomínat na to, že vzájemná podmíněnost mezi jednotlivými složkami životní úrovně poněkud relativisuje klasifikační měřítko. Přihlížíme-li proto k této souvztažnosti, můžeme životní potřeby posuzovat z hlediska funkce, kterou plní v životě člověka (odraz fyziologické a biologické stránky života, potrava, bydlení, ošacení apod.) a na nich svým způsobem závislé potřeby kulturní, jako je vzdělání, zábava, umění atd. Jiné klasifikační měřítko vychází ze způsobu rozdělování životních prostředků. Při něm se uplatňují jednak příjmy, a to buď pracovní nebo nepřímou na práci závislé (např. dávky nemocenského pojištění, důchody, přídavky na děti) a jednak bezplatné zajišťování služeb, k němuž patří hlavně zdravotní péče, péče o školní výchovu a podobně. A konečně poslední měřítko vychází ze způsobu zajišťování životních potřeb. V tomto smyslu lze členit potřeby společnosti na předměty spotřební, které jsou zajišťovány přímo výrobou, a na služby.

Zvláštní a pro nás důležitou skupinu tvoří pracovní podmínky, do nichž zahrnujeme např. zákonné právo na práci, délku volného času a jeho využití, placenou dovolenou a také délku pracovní doby. Jestliže tedy chápeme životní úroveň především jako určitý stupeň uspokojování hmotných a kulturních potřeb společnosti, nesmíme zapomínat ani na souhrn podmínek, za nichž jsou tyto potřeby uspokojovány. Zvlášť důležitou úlohu — jak již bylo zdůrazněno — hrají zde podmínky pracovní (kromě způsobu rozdělování, podmínek sociálních a podobně), mezi nimi pak zejména délka pracovní doby; na její velikosti totiž nepřímou závisí jak účinnost práce, tak také reprodukce pracovní síly. Jde nyní o to, za jakých předpokladů lze v podmínkách socialismu pracovní dobu dále snižovat.

Otázku ekonomických předpokladů umožňujících postupné zkracování pracovní doby nemůžeme však řešit jinak, než s přihlédnutím k zákonitostem a vývojovým tendencím, jež odrážejí změny ve způsobu společenské práce. Vycházíme přitom z obecného metodologického předpokladu, že „v každé konkrétní historické situaci je možno analyzovat společenský život tak, že rozložíme jeho strukturu na základní materiální faktory, určíme jejich charakter a získáme tak podmínky pro zkoumání jejich vzájemného vztahu. V tomto statickém průřezu se ukáže, že daný stupeň výroby, a to jak výrobní techniky, tak i existujících výrobních vztahů, určuje, do jaké míry mohou býtí ostatní materiální činitelé, jež jsou nezbytnou podmínkou života společnosti, uvedeni v materiální život společnosti (...) jinými slovy, do jaké míry mohou být a opravdu jsou společností využívány.“³

Z toho vyplývá, že základní změny ve způsobu života se projevují jako nositelé dlouhodobých vývojových tendencí, jimiž se prosazují kvalitativní změny v charakteru a funkci práce za socialismu, dále také změny ve využití volného času, v rodinném životě v bydení a v rozdělování. Z nich má se zřetelem k délce pracovní doby zvláštní význam měnící se charakter práce; jeho jádrem jsou změny ve funkci práce jako věčné a přirozené podmínky lidské existence. Také zde se staly východiskem pro nové nazírání a pro novou společenskou funkci práce socialistické výrobní vztahy. Jejich důsledkem je vyhlášení rovné pracovní povinnosti, která podtrhuje význam osobní práce každého člena společnosti. Socialistické výrobní vztahy změnily tedy nejen postavení a strukturu jednotlivých společenských tříd, nýbrž vtiskly a vtiskují také ráz společenskému vědomí a přetvářejí ho postupně ve smyslu kolektivním. To se promítá i v novém vztahu k práci; práce tím nabývá stále uvědomělejšího a tvořivějšího rázu. Jedním z vnějších projevů tohoto procesu, který má platnost historickou, je jednota vztahu mezi hmotnou zainteresovaností a mezi morálními podněty práce a dále objektivní možnost tuto jednotu zachovat.

Přihlédneme-li k budování materiálně výrobní základny komunismu, vidíme, že perspektivně budou stále více převládat aspekty morální povahy, takže práce v dnešním pojetí se postupně stane „bezplatnou prací pro blaho společnosti, prací konanou nikoliv ke splnění určité povinnosti, nikoliv k nabytí práva na určité produkty, nikoliv podle předem stanovených a uzákoněných norem, nýbrž prací dobrovolnou, prací nad normy, prací konanou bez nároků na odměnu, bez podmínky honorování, prací konanou ze zvyku pracovat pro obecné blaho a u vědomí (které se vžilo), že je nutno pracovat pro obecné blaho — prací jako potřebou zdravého lidského organismu“.⁴

Plánovitá dělba práce na dnešním stupni rozvoje výrobních sil společnosti stále ještě vyžaduje, aby se práce rozmanité povahy a různého stupně obtížnosti kryly s potřebami výrobního, případně pracovního procesu. A při relativním nedostatku spotřebních předmětů funguje práce především jako prostředek k získání co největšího množství životních potřeb. „Má tedy práce jednotlivců bezprostředně společenské zaměření, bezprostředně společenský charakter, avšak současně jsou kvantita a užitečnost této práce ovlivňovány individuálním zájmem. V tomto smyslu má práce v jisté míře individuální podnět.“⁵ Z toho dále také vyplývá, že v současnosti jsou lidé ještě natolik omezováni nedostatečnou úrovní výrobních sil, že nemohou měnit zaměstnání podle svých zálib tak, aby způsob práce odpovídal potřebám komunistické společnosti a aby se jim práce stala první životní potřebou.

Postupné přeměně charakteru práce napomáhá také několik jiných, relativně samostatných, dlouhodobých tendencí, jež jsou projevem působení ekonomických zákonů. (Tyto tendence chápeme jako výslednice spolupůsobení a korelací společenských a ekonomických jevů, které tím, že se opakují, prozrazují existenci určité sociální nebo ekonomické zákonitosti.) Je to především tendence vedoucí k všeobecné účasti všech praceschopných občanů na společenském pracovním procesu. V naší praktické hospodářské politice je třeba v tomto smyslu plánovitě vytvářet podmínky zejména pro všeobecnou zaměstnanost žen.

A tytéž podmínky, které prohlubují tendenci k všeobecnosti práce, nepřímo ovlivňují také proces zvyšování účinnosti práce a vytvářejí jakousi optimální společenskou hranici pro stanovení délky pracovní doby, neboť „při dané intenzitě a produktivní síle práce je část společenského pracovního dne nutná k materiální výrobě tím kratší a tedy čas zbývající na svobodnou duševní a společenskou činnost individua tím větší, čím rovnoměrněji je práce rozdělena mezi všechny praceschopné členy společnosti, čím méně může jedna společenská vrstva svolovat přirozenou nutnost práce ze sebe na jinou společenskou vrstvu. Po této stránce je absolutní hranicí pro zkracování pracovního dne všeobecnost práce.“⁶ Otázku zkracování pracovní doby nelze tedy vytrhávat z komplexu činitelů, jež teprve ve svém souhrnu zachycují kvalitativní změny způsobu práce za socialismu.

Při posuzování funkčnosti jednotlivých tendencí, které v té či oné míře podmiňují zkracování pracovní doby, musíme přihlížet jak k potřebám socialistické výroby, tak i k předpokladům pro všestranný fyzický a duševní rozvoj pracujících. Je přirozené, že první podmínka, tj. potřeby výroby a zvyšování produktivity práce, má úlohu rozhodující, avšak vzestupná linie efektivnosti práce je nemyslitelná bez všeobecného zvyšování vzdělanostní úrovně. Proto růst produktivity společenské práce spolu s technickým rozvojem a s kvalifikací pracujících tvoří základní ekonomické předpoklady, jejichž správný proporcionální rozvoj umožňuje, aby se pracovní doba postupně zkracovala.

Nicméně vztah mezi ekonomickými předpoklady a zkracováním pracovní doby není bezprostřední, nýbrž bývá zprostředkovaný. Proto je možno zkracovat pracovní dobu jen tehdy, když už je na základě rozvoje techniky, účinnějšího využití surovin a v důsledku rozvoje iniciativy pracujících zajištěna vyšší efektivnost práce. Jinak řečeno — pracovní dobu můžeme zkracovat jen postupně, „administrativní cestou“, za předpokladu, že úbytek pracovní doby bude možno takřka ekvivalentně nahradit využitím vnitřních rezerv růstu produktivity práce, při minimálním nasazení nových pracovních sil a při nezvýšeném mzdovém fondu. Neméně důležitou úlohu zde hraje také rozvoj iniciativy pracujících, jejich bezprostřední a osobní zájem na výsledcích výroby. Všechny tyto předpoklady stojí na prvních místech také ve směrnicích třetí pětiletky; jasně se zde říká, že další zkracování pracovní doby je podmíněno pronikavým zvyšováním roční produktivity (téměř 94 % přírůstku národního důchodu bude dosaženo zvýšením produktivity živé práce), zvyšováním směnnosti atd.

Je zřejmé, že při zkracování pracovní doby za socialismu je vyloučena možnost úměrného poklesu nebo dokonce zpomalování růstu produktivity práce. Takový vývoj by totiž omezoval rozvoj spotřeby obyvatelstva, a tím by se i vlastní smysl zkracování pracovní doby obracel ve svůj věčný protiklad. Podobná praxe

je příznačná právě pro poměry kapitalistické, neboť zde zkracování pracovní doby vede zpravidla ke snižování životní úrovně, nebo slouží jako experiment, který má pomoci rozložit rostoucí nezaměstnanost mezi největší masu pracujících. Přitom ovšem zisky kapitalistů neklesají, poněvadž „změny v produktivitě a intenzitě práce buď předcházejí zkrácení pracovního dne, nebo bezprostředně po něm následují.“⁷

Naproti tomu „odstranění kapitalistické formy výroby dovolí omezit pracovní den na nutnou práci. Ale přitom musí nutná práce, za jinak stejných podmínek, rozšířit svůj rozsah. Jednak se životní podmínky dělníka musí stát bohatšími, jeho životní potřeby musí vzrůst. Jednak by se musela k nutné práci připočíst část nynější nadpráce, a to práce nutné k vytvoření společenského rezervního a akumulčního fondu.“⁸ Je ovšem přirozené, že tou měrou, jakou postupuje zkracování pracovní doby, klesá i celkový fond pracovní doby. Tento relativně záporný moment je naopak z hlediska účelného využití volného času věci prospěšný a žádoucí. Avšak pokud jde o prodlužování volného času, platí opět táž zásada, totiž „čím více roste produktivita práce, tím více se může zkracovat pracovní den a čím kratší je pracovní den, tím více může vzrůstat intenzita práce. Ze společenského hlediska stoupá produktivita s hospodárností práce.“⁹

Nezbytnost respektovat při zkracování pracovní doby určující úlohu růstu produktivity práce můžeme ilustrovat na příkladu vzatém ze směrnic třetího pětiletého plánu. Dispozice třetí pětiletky předpokládají zkrácení pracovní doby v hlubíných dolech na 40 hodin týdně a v ostatních odvětvích výroby na 42 hodin týdně. Přitom se nevyklučuje v příštích pěti letech možnost dále snižovat pracovní dobu v dolech pod 40 hodin týdně a v ostatních odvětvích na 40 hodin. Druhá alternativa by byla z hlediska rovnoměrnějšího rozdělení pracovní doby zřejmě daleko výhodnější. Průmyslová výroba se však v téže době, tj. do roku 1965, zvýší (ve srovnání s r. 1958) o celých 101,3 %. Kdyby nebyla při zkracování pracovní doby dodržována zásada zvyšování produktivity práce a kdyby předpokládaná výroba byla nižší, zpomalil by se růst reálných mezd a tedy i plánovaný růst životní úrovně.

Vzestupnou křivku výroby je proto nutno dodržovat i při zkracování pracovní doby tak, aby množství výrobků zaručovalo plánovanou úroveň výrobních sil a spotřebu na ní závislou. Plán třetí pětiletky proto stanoví, aby produktivita společenské práce v r. 1965 ve srovnání s r. 1957 vzrostla o tři čtvrtiny. Na jednoho pracovníka průmyslových podniků tím připadá roční přírůstek produktivity práce o 7,3 %. Za předpokládaného zkrácení pracovní doby na 42 hodin týdně, musela by hodinová produktivita práce vzrůstat dokonce ještě rychleji — téměř o 9 %. Jinak by úbytek pracovní doby nebyl nahrazen, a naopak, zachování plánovaného růstu výroby by si vyžádalo dalších asi 160 tisíc dělníků. V celém našem národním hospodářství by tyto dodatečné dotace činily téměř půl miliónu pracovních sil a přes 8 miliard na mzdových fondech. Takové mimořádné požadavky by znamenaly vážné narušení proporcionality a daleko by přesáhly naše zdroje pracovních sil vůbec. O sumu potřebnou k neplánovanému zvýšení mzdového fondu by se zmenšily prostředky určené například ke snížení cen spotřebního zboží apod. Proto jediná cesta, která při zkracování pracovní doby vede současně k růstu životní úrovně, spočívá ve vytváření optimálních ekonomických podmínek pro růst produktivity společenské práce.

Předcházející citace z Marxova *Kapitálu* zdůrazňují, že ze společenského hlediska ovlivňuje růst produktivity práce zejména její h o s p o d á r n o s t. V tom-

to smyslu lze opět z konkrétních požadavků třetího pětiletého plánu zdůraznit ty, které na tento hlavní předpoklad pro zkracování pracovní doby rovněž podstatně působí. Uvedme zde především požadavek rovnoměrného plnění plánu investiční výstavby a dále požadavek technického rozvoje průmyslu, zvláště jeho dalšího zkvalitňování a účinnějšího využití. K splnění tohoto úkolu máme všechny předpoklady, neboť „jedině socialistická společnost má objektivní možnost využívat k uskutečňování svého rozvoje poznatků a výsledků vědy a techniky (. . .). Právě proto se ve třetí pětiletce boj o vysokou technickou úroveň stává ústředním bodem celého úsilí o vyšší efektivnost“.¹⁰

Tuto otázku je třeba chápat celistvě, tj. nejen jako vyšší účinnost produktivity práce, jež bezprostředně probíhá (živá práce), nýbrž především jako maximální využití práce minulé. Z tohoto obecného vztahu je možno vyvodit relaci konkrétnější: čím hospodárněji se bude využívat části společenského produktu, který nahrazuje spotřebované výrobní prostředky, tím více vzroste národní důchod a tím lépe bude možno uspokojovat potřeby společnosti. Tato zásada se nepřímou odráží také v poměru přírůstku hodnoty strojů k přírůstku produktivity práce připadající na jednoho dělníka. Zatímco v letech 1953—1957 rostla produktivita práce o celou jednu třetinu rychleji než hodnota strojů (přírůstek produktivity práce rovná se 100), bude se tento vztah v letech třetí pětiletky vyvíjet ve prospěch růstu hodnoty strojů (100 : 110). Hodnota základních fondů strojů a zařízení na jednoho dělníka tedy vzroste o 44,4 %. Záleží tu přirozeně nejen na velikosti hodnot nově vkládaných do společenské výroby, nýbrž hlavně také na jejich nejučinnějším využití.

*

Z řady technicko-ekonomických předpokladů, které skrze růst produktivity společenské práce vyvolávají tendenci ke zkracování pracovní doby, je třeba podtrhnout důležitost růstu technologizace výroby. Tento poznatek ostatně vyslovil v jiné formulaci i v jiné souvislosti již Marx; délku pracovní doby je možno za určitých předpokladů ztotožnit s „extenzivní velikostí práce“, takže „podle stupně vývoje výrobních podmínek může totéž množství práce za tutéž dobu dát větší, nebo menší množství výrobků“.¹¹ Vyjádříme-li tuto souvislost — ve smyslu ekonomickém — některými konkrétními potřebami našeho národního hospodářství, vyústí hlavně v požadavek z v ý š e n í k o e f i c i e n t u s m ě n n o s t i (ve strojírenských resortech činil za posledních pět let jen 1,3), dále v potřebě prosazovat vyšší výměnu základních strojírenských fondů a konečně v nutnosti zavádět novou, nejpokrokovější techniku. Vyšší výrobnost je třeba trvale a průběžně zajišťovat technickou rekonstrukcí a modernizací výroby a širokým uplatňováním mechanizace a automatizace celých výrobních procesů.

Pronikavé zvýšení technické úrovně všech výrobních odvětví našeho hospodářství se tedy jeví jako elementární podmínka, která může zaručit žádoucí vzrůst produktivity společenské práce; ta představuje nejen nástroj vyšší výrobnosti, nýbrž také jedinou cestu, jež připravuje zkracování pracovní doby. „V oblasti organizace výroby bude třeba věnovat mimořádnou pozornost specializaci výroby, kooperaci, typizaci, unifikaci a normalizaci výrobků a součástí, čímž se vytvoří předpoklady pro přechod na opakovanou sériovou výrobu a zavádění pokrokových technologických metod.“¹² Běží tedy o tak náročnou a namnoze dlouhodobou přestavbu technických programů výroby, že zajisté překročí údobí příštích pěti let.

Zároveň musí být průběžně kontrolován nejdůležitější princip organizace výroby vůbec, totiž nepřetržitost a plynulost výrobního procesu, poněvadž zavádění vyšší směnnosti je dnes ústřední otázkou zkracování pracovní doby. Nicméně při postupu od současného koeficientu směnnosti, nepříznivého vzhledem k nízkému využití strojů, až k uskutečnění zásady maximální plynulosti výroby, bude u nás zapotřebí překonávat ještě řadu překážek. V mnoha našich závodech existují nejednotné názory na způsob a formy zavádění vyšší směnnosti a místy se pochybuje o smyslu tohoto opatření vůbec. Vyplývá to jednak ze složitosti vztahů mezi výrobou a využíváním základních fondů a jednak také z dosavadních zkušeností i ze statistických dat, které zdánlivě potvrzují nižší ekonomickou efektivnost druhé a třetí směny. Tato skutečnost ostatně také vysvětluje neuspokojivý obraz vývoje směnnosti v posledních letech, a to zejména v našem strojírenství.

Již ve směrnicích pro druhou pětiletku bylo stanoveno, že se má dvousměnného provozu dosáhnout v podstatě již v roce 1960. Zatím však průměrná plánovaná směnnost na rok 1960 ve všeobecném strojírenství jen nepatrně překračuje koeficient 1,3 a v těžkém strojírenství nedosahuje ani 1,2. Lze tedy právem předpokládat, že během celé druhé pětiletky se směnnost zvýší průměrně jen asi o 10 %. Nepříznivý vývoj směnnosti nepotvrzuje však její nereálnost nebo dokonce zbytečnost, nýbrž je spíše pobídkou k tomu, aby se vytvářely objektivně příznivější ekonomické a sociální podmínky k jejímu uskutečnění. Zatím je dosud v mnoha našich závodech situace taková, že ve druhé a ve třetí směně bývá vyšší procento zmetků, snižuje se index plnění normované práce, objevuje se více ztrátových časů, více prostojů atd., souhrnně řečeno — v hlavní směně bývá zpravidla vyšší produktivita práce než ve směnách dalších.

Nemůže být sporu o tom, že při přecházení na druhou a hlavně na třetí, noční směnu se zpočátku do jisté míry negativně projevují vlivy fyziologické, psychologické i jiné, a to jako výsledek přestavby a nového uspořádání denního režimu pracujících. Avšak celková fyzická a psychická způsoblost zdravého lidského organismu poměrně snadno překlene počáteční obtíže a přizpůsobí se novému dennímu cyklu: osobní volno — práce — spánek (místo dosavadního: práce — osobní volno — spánek). Přitom je samozřejmě možno podle potřeby a povahy zaměstnání různě kombinovat a střídat docházku na ranní, odpolední, nebo noční směnu.

Hlavní příčiny horších výsledků práce ve druhé směně spočívají tedy především v nedostatečích organizace a operativního plánování i řízení výroby. Vycházíme-li z těchto zkušeností, pak bude zkracování pracovní doby plně záviset na vytváření základních proporčních podmínek pro stejně produktivní práci také ve druhých a ve třetích směnách.¹³ Máme tu na mysli hlavně úměrné rozdělení pomocných dělníků, mistrů, zaměstnanců v pomocné výrobě, obsluhy podnikového hospodářství, rozmístění pracovníků správního aparátu apod. Zatím však má druhá směna — pokud nejde o nepřetržité provozy — povýtce povahu jakéhosi východiska z nouze nebo pomocné kapacity.

Řízení druhých směn zůstává daleko za úrovní řízení směn hlavních; nebývají obsazena pracoviště technické obsluhy, některé úseky vedení podniku, např. technická přeprava výroby, dále oddělení práce a mezd, závodní výbory, zdravotní služby atd. Potřeba vytvořit stejné podmínky také pro druhé a třetí směny je spojena se zlepšením závodního stravování, provozu jeslí, mateřských školek, družin mládeže a s jinými opatřeními sociálního rázu, přirozeně také s dopravou do zaměstnání apod. „Tato opatření budou nutná, protože žádná společnost,

a tedy ani společnost socialistická si nemůže dovolit takový luxus, aby nákladná výrobní zařízení, mnohdy jdoucí do miliard, byla využívána jen v sedmihodinové nebo v šestihodinové pracovní době za den. V socialismu nám jde přece o to, zkracovat pro dělníky pracovní den a prodlužovat a zpříjemňovat dělníkům život. Naproti tomu u strojů nám jde o to, prodlužovat pracovní dobu a zkracovat životnost strojů.¹⁴

Charakteristika hlavních ekonomických předpokladů pro zkracování pracovní doby by byla neúplná, kdybychom nezdůraznili také význam růstu kvalitativně nových stránek rozvoje výrobních sil. V období vnitřního ekonomického upevňování socialistických výrobních vztahů se např. stále musí dodržovat vysoké tempo růstu materiální výroby (což bude stále závislejší na růstu produktivity práce) a to i tehdy, kdy by se měl podle prognózy buržoazních ekonomů již dávno dostavit „zákonitý pokles“ růstu výroby. Jestliže se má podle směrnic třetí pětiletky zvýšit tempo rozvoje o 50 %, tj. o 12 % méně proti předpokládanému tempu druhé pětiletky (jež dosáhne 62 %), znamená to, že se naše národní hospodářství podřizuje tlaku oněch „zákonitých jevů“.

Zde musíme v zájmu důkladnějšího srovnání vzít v úvahu jednak hranici, které již bylo dosaženo a jednak budoucí mez snížení pracovní doby. Ve druhé pětiletce byla snížena pracovní doba o 2 hodiny týdně, tj. o 4,2 %, a v dalších pěti letech se předpokládá zkrácení o 4 až 6 hodin týdně, tj. zhruba o 9,5 %. Při korekci druhé a třetí pětiletky zjistíme, že se tempa růstu výroby takřka kryjí; přitom tempo očekávané skutečnosti ve druhé pětiletce se rovná 62 % (tempo plánu bylo pouze 54 %) a stanovené padesátiprocentní tempo třetí pětiletky je minimální hranicí; je ukazatelem směrnic a také se nepochybně zvýší. Předpokládaná úroveň snižování pracovní doby je proto i z tohoto hlediska naprosto reálná. Je reálná tím spíše, že se dosáhne podstatného zvýšení společenské produktivity práce na jednoho dělníka a zvláště na jednu odpracovanou hodinu nutnými změnami ve skladbě výroby, velkým podílem investiční výstavby i technických rozvojem (v průmyslových rezortech představuje tato složka 69 ze 100), dále zvyšování úrovně organizace výroby a práce a konečně růstem kvalifikace a iniciativy pracujících.

Kratší pracovní doba si však kromě toho vynucuje rozvíjení řady dalších ekonomických předpokladů, k nimž např. patří zásobování národního hospodářství elektrickou energií a vodou, rozvoj dopravy nákladní i osobní, vysoké využití kapacit apod. Tyto otázky nabývají zvláštní důležitosti při zavádění pětidenního týdne.

*

Účinnost práce zvyšují však také další činitelé, kteří většinou nepřímo nebo v delším časovém období, rovněž přispějí ke zkracování pracovní doby. Patří sem uvedená tendence k všeobecnosti práce, která se bude více prosazovat tou měrou, jak rychle se budou moci zapojovat do společenského pracovního procesu všichni praceschopní členové společnosti a jak rychle bude postupovat přeměna práce v první životní potřebu.

Tendence k všeobecnosti práce se v dnešní hospodářské politice projevuje jako požadavek vytváření optimálních podmínek pro nejširší zaměstnanost žen, poněvadž muži jsou již do společenského pracovního procesu zapojeni prakticky všichni. Hlavní rezervu pracovních sil představuje tedy především značná část

žen, vázaná dosud prací v domácnosti a výchovou dětí. Z hlediska produktivního uplatňování pracovní síly ve společenském pracovním procesu se tato společensky neproduktivní práce dostává do stále zjevnějšího rozporu s prací v socialistickém národním hospodářství. Tento přežívající „pozůstatek“ kapitalistických poměrů se musí postupně odstraňovat, poněvadž „skutečné osvobození ženy, skutečný komunismus začne teprve tam a tehdy, kde a kdy začne hromadný boj (řízený proletariátem, který má politickou moc) proti tomuto hospodářství v malé domácnosti, nebo lépe řečeno, hromadné přetváření takového hospodářství ve velké socialistické hospodářství.“¹⁵

Tato známá a zhusta citovaná Leninova slova mají hluboký programový význam, postihují stěžejní ekonomický úkol a vlastní sociální smysl tzv. emancipačního boje žen. Jedině tímto způsobem je možno spolehlivě řešit a vyřešit otázku relativně úplného zapojení žen z domácností do společensky produktivní práce, což nepřímou, avšak významně podporuje také tendenci k všeobecnosti práce.

Ve společenském měřítku — za předpokladu, že budou získány ostatní rezervy pracovních sil — vede tento proces k možnostem všeobecného využití práce schopných občanů a ve svých konečných důsledcích vytváří také společenskou mez pro zkracování pracovní doby vůbec, neboť „absolutní hranicí pro zkracování pracovního dne je všeobecnost práce“.

Při současné úrovni výrobních sil, kdy se kladou teprve základy k postupné přeměně práce v první životní potřebu, musíme chápat a posuzovat tendenci k všeobecnosti práce jednak z hlediska potřeb společnosti (vzhledem k relativnímu nedostatku pracovních sil se projevuje jako ekonomická nutnost zapojit všechny občany do pracovního procesu) a jednak z hlediska jednotlivce, tj. jako úsilí o zlepšení životní úrovně.

Tyto obecné závěry se v souvislosti s programem podstatného zkrácení pracovní doby ve třetí pětiletce odrážejí v konkrétních úkolech a potřebách našeho národního hospodářství. Při dalším zvyšování průmyslového charakteru naší země podstatně vzroste zaměstnanost žen, kterou již dnes máme jednu z nejvyšších na světě. Do konce roku 1975 má počet zaměstnaných žen vzrůst o více než půl miliónu, čímž se daleko překročí počet dvou miliónů zaměstnaných žen.¹⁶ Nicméně zaměstnanost nelze zvyšovat neomezeně. Přihlédneme-li k bilanci pracovních sil a k stanovenému tempu růstu výroby, pak v příštích pěti letech vzroste podle směrnic zaměstnanost o 7,4 % a po zkrácení pracovní doby o další 2 %.

Zároveň musíme počítat s existující již vysokou zaměstnaností práceschopného obyvatelstva (v roce 1960) a tedy s relativním poklesem dalších možností jejího zvyšování. V tomto ohledu se bude významně uplatňovat také dlouhodobá vývojová tendence, jež bude i absolutně snižovat počet občanů nezařazených do produktivní práce v národním hospodářství. Směrnice třetí pětiletky počítají totiž s úplným přechodem na devítileté školní vzdělání a také se značným vzrůstem odborně školené mládeže nad 14 let. Bez vlivu tu přirozeně nezůstává ani rychlý růst nevýrobních odvětví, zejména tzv. placených služeb (jejich objem má být v r. 1965 nejméně o 40 % vyšší proti r. 1960), které sice snižují počet pracovních sil zaměstnaných v průmyslu, na druhé straně však zkracují čas nutný k výkonu práce v domácnostech, ulehčují tuto práci a rozšiřují možnosti kulturního života i vzdělání. Tímto způsobem se rovněž podstatně přispívá k vytváření lepších podmínek pro reprodukci pracovní síly.

Poměrně složitá problematika zaměstnanosti v naší společnosti zvyšuje proto váhu a význam růstu produktivity živé práce, poněvadž převážně tímto jejím růstem musíme zajišťovat i předpokládané zkracování pracovní doby. Lze tedy říci, že tytéž podmínky, jež prohlubují tendenci k všeobecné účasti ve společenském pracovním procesu, fungují také, v přenesení souvislosti, jako předpoklad pro zkrácení pracovní doby.

Otázku postupného zkracování pracovní doby je však nutno v socialistické společnosti řešit nejen z hlediska bezprostředních požadavků a potřeb výroby, nýbrž také z hlediska optimálních podmínek pro všestrannější fyzický a duševní rozvoj člověka. Neustálý pokrok vědy a techniky a jejich široké uplatňování ve výrobě si vynucují také úměrný vzrůst technické kvalifikace manuálních pracovníků a rozvoj jejich kulturní úrovně vůbec. Přitom je nesporné, že žádný pracovník socialistického hospodářství nebo kultury nevystačí jen s odbornými znalostmi své profese a že rostoucí náročnost jednotlivých oborů bude klást ve stále větší míře důraz na celkové zvyšování a vyrovnávání úrovně vzdělanosti.

Tato objektivní vývojová tendence, kterou lze jinak formulovat jako požadavek harmonického rozvoje všech vloh a schopností každého jednotlivce, je velmi podstatně podporována zkracováním pracovní doby (prodlužováním volného času) a sama pak zvyšuje mnohostranně produktivní sílu práce, zejména v rozpětí delšího časového úseku. Právem se proto zaměřujeme v rámci příprav na třetí pětiletku na takovou přestavbu studijních oborů a systému specializací, která by postupně stírala negativní rysy staré dělby práce i nevyhovující jednostrannost ve výchově. Do popředí se také dostává otázka soustavného vzdělání pracujících bez přerušení zaměstnání.

Kvalifikační požadavky nelze ovšem zužovat pouze na takové znalosti a dovednosti, které bezprostředně ovlivňují jen specializovaný pracovní výkon, nýbrž musíme sledovat celkový kulturní, politický a technický rozvoj pracujících. Ruku v ruce s tím, jak se bude v úměrných proporcích zvyšovat rozsah kvalifikace pro výkon pracovní funkce, musí se naše celková výchova rozvíjet více polytechničtěji a univerzálněji.

Domníváme se, že otázku zkracování pracovní doby, jako důležitou součást dlouhodobého perspektivního plánu rozvoje našeho hospodářství, nelze vyjimat z těchto širokých, zdánlivě odtaživých souvislostí. Vždyť základní ekonomické předpoklady, které umožňují postupné zkracování pracovní doby, tvoří současně i východisko k všestrannému rozvoji člověka, jehož jádrem je změna vztahu k práci, přeměna charakteru práce. Jde ostatně jen o známé zjištění, které můžeme najít již u Marxe. Dlouhodobý proces „osvobození práce“ zahrnuje také přeměny v oblasti nadstavbové, a ty pak, spojeny úzce s proměnami podmínek ekonomických, zbaví práci funkce prostředku k obživě (která dnes ještě naprosto převládá) a nahradí ji „absolutní pohotovostí člověka pro měnící se potřeby práce“.¹⁷

Střídání práce a pohyb funkcí jsou v naprostém souladu s nejmodernější organizací výroby a automatizovaného velkopřemyslu. Proto je nesporné, že vyrovnávání úrovně vzdělanosti přispěje k tomu, že člověk staré společnosti „pouhý nositel určité dílčí společenské funkce, bude nahrazen všestranně vyvinutým individuem, pro něž jsou různé společenské funkce střídavými způsoby životní činnosti“.¹⁸ Z tohoto Marxova řešení otázky všeobecnosti práce vyplývá zcela logicky potřeba polytechnizace výchovy, jež nejen vyrovnává vzdělanostní úro-

veň, ale zároveň svými důsledky podporuje tendenci ke zkracování pracovní doby.

*

Z dosavadního výčtu obecně ekonomických předpokladů vedoucích ke zkracování pracovní doby je zřetelně patrné, že se přes svoji různorodost do značné míry vzájemně podmiňují a překrývají; jejich konečná účinnost se vždy promítá do vzestupné křivky produktivní síly společenské práce, která představuje elementární kritérium pro stanovení délky denní pracovní doby.

Zvláštní úlohu tu hraje vlastní zkracování pracovní doby, jež v sobě svým způsobem jakoby slučuje — příčinu i následek zvyšující se produktivnosti práce. Čím více totiž vzrůstá produktivní síla společenské práce, tím více — za podmínek jinak stejných — může klesat délka pracovní doby a naopak. Klasickou formulaci vzájemné podmíněnosti čteme v obecném pojetí opět v Kapitálu: „První důsledek zkracování pracovního dne se opírá o samozřejmý zákon, že účinnost pracovní síly je nepřímě úměrná době jejího působení. V jistých hranicích se proto na intenzitě síly získává to, co se ztrácí na délce jejího působení.“¹⁹

Význam vlivu kratší pracovní doby (nebo také delšího volného času) na možnosti pracovní dobu dále snižovat je natolik průkazný, že nemusí být v tomto obecném nárysu dále dokazován. Daleko aktuálnější je nyní v naší hospodářské politice otázka konkrétních opatření, jimiž by se odstraňovaly nedostatky v dosavadním způsobu využívání pracovní doby.

Za vážné překážky zde považujeme např. poměrně vysoké procento absence a hlavně přímé časové ztráty v průběhu pracovní doby v některých našich závodech. Pracovně nevyužitý čas lze, kromě jiných příčin, přičíst na vrub jednak ne zcela dostatečné organizaci výroby a práce, a u některých zaměstnanců také nedostatkům politickomorální povahy. Nerovnoměrné plnění norem hodinové produktivity práce v průběhu jednotlivých fází pracovního dne (případně týdne) závisí v podstatě na jeho délce.

Tuto nepravidelnost můžeme pomocně vyjádřit křivkou odběru elektrické energie na závodech. Pokládáme-li šestou hodinu ranní, tj. dobu nástupu do práce, za výchozí a nultý bod odběru proudu, stoupá jeho spotřeba zprvu pozvolna, takže teprve kolem sedmé hodiny dosáhne denního průměru. Kulminační body odběru zaznamenává křivka až mezi devátou a jedenáctou hodinou. V průběhu pracovního týdne je křivka odběru proudu nejnižší koncem týdne. I když přirozeně nelze odběr proudu považovat za spolehlivé měřítko, přece jen můžeme z něho vypozařovat značně nepravidelný rytmus ve využívání pracovní doby. Ukazuje se, že hlavní příčiny těchto nedostatků spočívají stále ještě v pozdních příchodech do zaměstnání nebo v příchodech na poslední chvíli, v přípravách na odchod před ukončením pracovní doby, v délce polední přestávky apod.

Velikost součtu ztrátových a prostojových časů naznačuje, že by se při plném jejich využití mohl podstatně zvýšit společenský průměr produktivity práce a že by se tak mohl nahradit úbytek času, který vznikne dalším zkrácením pracovní doby. Ekvivalentního vyrovnání „ztráty“ pracovní doby je však možno dosáhnout jen za předpokladu plného využití ostatních rezerv produktivity práce; k tomu se také nepochybně při řádné přípravě v jednotlivých závodech dospěje. Jde tu hlavně o drobná, technicko-organizační opatření, o tzv. malou mechanizaci,

o zlepšovací náměty, dále také o organizování vhodných soutěží v rámci hnutí brigád socialistické práce apod.

Teoretická analýza zkracování pracovní doby tvoří tedy důležitou součást naší koncepce celkového zvyšování životní úrovně. V perspektivě dlouhodobého vývoje socialistické společnosti proto musíme zkracování pracovní doby posuzovat jako proces, v němž se uskutečňují ekonomické a politické podmínky pro stanovení jakési minimální hranice nutné účasti na jednotlivých pracovních úsecích. Meze této nezbytné účasti jsou závislé na historických podmínkách rozvoje výrobních sil společnosti; čím více totiž se bude prohlubovat proces přeměny charakteru práce v první životní potřebu, tím relativně méně budou jednotlivci závislí na hranicích velikosti pracovní doby. Význam délky pracovní doby, jaký my jí ještě dnes přikládáme, stane se v komunistické společnosti anachronismem. Lidé budou moci plně a bez překážek uplatňovat své zájmy a schopnosti i mimo tuto stanovenou hranici povinné účasti ve výrobním procesu společnosti. Z hlediska reprodukce a organizace společenské výroby bude však nutno proporcionalně zajišťovat nepřetržitost provozů i všech pracovních funkcí a proto zůstane určení jisté délky povinné pracovní účasti ve výrobě trvalé a nutné.

P o z n á m k y

¹ Srovnej Problémy dlouhodobého rozvoje životní úrovně, sestavil Václav Sova, Vladimír Teichman a Marie Dostálová s kolektivem, Praha 1959, vydal Výzkumný ústav národohospodářského plánování v edici Ekonomické informace č. 6. Tato výzkumná práce byla podkladem jednání celostátní pracovní konference z listopadu 1959 ve Smolenicích, jež se zabývala problémy dlouhodobého rozvoje životní úrovně. (Srovnej Vladimír Teichman, Problematika dlouhodobých tendencí v rozdělování, Politická ekonomie, č. 2, 1960, str. 125.)

Předložený materiál konference v podstatě schválila, takže jej lze pokládat za pramen více méně oficiální. Z Problémů dlouhodobého rozvoje životní úrovně jsem pro svůj článek přebral koncepci, některé myšlenky zásadního rázu a řadu hlavních údajů. Přímé citace jsem zde nepoužil; nemohl jsem totiž v textu odkazovat, poněvadž knižní vydání Problémů se teprve chystá na rok 1960 ve Státním nakladatelství politické literatury.

Václav Sova a Vladimír Teichman uveřejnili ve 4. čísle Nové myslí r. 1959 článek K' problémům dalšího zvyšování životní úrovně. Z toho článku jsem převzal jejich pojetí dlouhodobých tendencí v rozvoji životní úrovně (srovnej II. kapitolu na str. 366), zvláště pak tendence ke zkracování pracovní doby i některých předpokladů, které ji podporují. Použil jsem také některé materiály Miloše Pícha O vytváření ekonomických předpokladů k dalšímu zkracování pracovní doby (Rudé právo, 1959). Jde zejména o popis diagramu poměru přírůstku hodnoty strojů k přírůstku produktivity práce na jednoho dělníka a popis diagramu o odběru elektrické energie. Na tyto materiály v článku přímo neodkazuji.

Totéž platí o článku Václava Zítka Jak dosáhnout vyšší směnlosti ve strojírenství, Rudé právo z 24. února 1960.

Jiné významnější publikace, kterých jsem použil: Václav Hendrich, Studium pracujících (Nová mysl, č. 10, r. 1959); Hlavní zásady směrnic a Směrnice ÚV KSČ pro vypracování třetího pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR v letech 1961—1965.

² Antonín Novotný, K závažným otázkám dovršování socialistické výstavby, Rudé právo, 13. listopadu 1959, str. 4.

³ Viz Jaroslav Klofáč, Materialistické pojetí dějin, Praha 1957, str. 83.

⁴ Lenin, Vybrané spisy, svazek II., Praha 1951, str. 545.

⁵ Otta Šik, Počítat s dialektikou vývoje při řízení socialistického hospodářství, Nová mysl, 1957, str. 893.

⁶ Karel Marx, Kapitál I, 1953, str. 559.

⁷ Tamtéž, str. 555.

⁸ Tamtéž, str. 558.

⁹ Tamtéž, str. 558.

¹⁰ Viz Hlavní zásady směrnic třetího pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1961—1965, str. 12.

¹¹ Karel Marx, Kapitál I, 1953, str. 548.

¹² Viz Hlavní zásady směrnic třetího pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství ČSR na léta 1961—1965, str. 13.

¹³ Srovnej Václav Zitek, Jak dosáhnout vyšší směnnosti ve strojírenství, Rudé právo, 24. února 1960.

¹⁴ Antonín Novotný, K závažným otázkám dovršování socialistické výstavby, Rudé právo, 13. listopadu 1959.

¹⁵ Viz Lenin, Vybrané spisy, svazek II., Praha 1951, str. 474.

¹⁶ Antonín Novotný, K závažným otázkám dovršování socialistické výstavby, Rudé právo, 13. listopadu 1959.

¹⁷ Karel Marx, Kapitál I, 1953, str. 518.

¹⁸ Tamtéž, str. 518.

¹⁹ Tamtéž, str. 438.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СОКРАЩЕНИЯ РАБОЧЕГО ВРЕМЕНИ

В совокупности условий, при которых удовлетворяются материальные и культурные нужды общества, значительную роль играют условия труда (помимо способа распределения, условий социальных и т. п.) и из них в частности длина рабочего времени. Предпосылки для сокращения рабочего времени находятся поэтому в узкой связи с изменяющимся образом жизни общества и способствуют образованию долговременных эволюционных тенденций, которые отражают качественные изменения характера и функции труда при социализме, изменения в использовании свободного времени, изменения семейной жизни, жилищных условий, распределения и т. д. Те самые условия, которые углубляют стремление к всеобщности труда, оказывают косвенное влияние также на повышение производительности труда и создают определенный оптимальный общественный предел для установления продолжительности рабочего времени. Поэтому техническое развитие производства вместе с квалификацией трудящихся и с ростом производительности живого и материализованного труда создают элементарные предпосылки постепенного сокращения рабочего времени.

Обсуждая широкую общественную эффективность отдельных тенденций, обуславливающих в той или иной степени снижение продолжительности рабочего дня, мы должны учитывать как нужды производственного (или трудового) процесса, так и нужды всестороннего умственного и физического развития трудящихся. Такое определение относится в особенности к тенденции, приводящей к всеобщности труда, к повышению уровня образования и к собственному сокращению рабочего времени. Если выразить эти общие предпосылки некоторыми конкретными нуждами нашего народного хозяйства в течение предстоящих пяти лет, то они сосредоточатся в основном на требовании более высокого коэффициента сменности, на изменение некоторых основных машиностроительных фондов, и также на внедрение новой, наиболее прогрессивной техники и, наконец, на удаление прямых простоев в течение рабочего дня.

Теоретический анализ сокращения рабочего времени является таким образом органической составной частью нашей концепции повышения жизненного уровня. Поэтому в перспективе долговременного развития социалистического общества следует смотреть на сокращение рабочего времени как на процесс, которым создаются экономические и политические условия для установления определенного минимального предела необходимого участия в разных рабочих участках. Чем больше будет углубляться процесс превращения характера труда в первую жизненную необходимость, тем относительно меньше отдельные лица будут зависеть от пределов величины рабочего времени. Однако с точки зрения воспроизводства и организации общественного производства окажется всегда необходимым пропорциональное обеспечение непрерывности хода производства и всех рабочих функций. Поэтому установление определенного времени обязательного участия в производстве останется постоянным и необходимым.

Первела Н. Киршова

Über die ökonomischen Voraussetzungen der Verkürzung der Arbeitszeit

Im Komplex der Bedingungen, durch welche die materiellen und kulturellen Bedürfnisse der Gesellschaft befriedigt werden, nehmen die Arbeitsbedingungen (unter Ausschluß der Verteilungsart, der sozialen Bedingungen u. ä.) einen bedeutsamen Platz ein und unter ihnen in erster Linie die Länge der Arbeitszeit. Die Voraussetzungen zur Verkürzung der Arbeitszeit stehen daher in engem Zusammenhang mit der sich ändernden Lebens- und Arbeitsweise der Gesellschaft und tragen zu langfristigen Entwicklungstendenzen bei, die die qualitativen Veränderungen in Charakter und Funktion der Arbeit im Sozialismus widerspiegeln, ferner jene Veränderungen, die sich auf Freizeitgestaltung, Familienleben, Wohnen, Distribution usw. beziehen. Dieselben Bedingungen, die die Tendenz zur Allgemeingültigkeit der Arbeit vertiefen, beeinflussen indirekt auch die Erhöhung der Arbeitsproduktivität und schaffen so eine Art optimale gesellschaftliche Grenze, innerhalb deren die Länge der Arbeitszeit festgelegt werden kann. Deswegen bildet die technische Produktionsentwicklung gemeinsam mit der Qualifikation der Werktätigen und dem Ansteigen der Produktivität der lebendigen und vergenständlichten Arbeit die elementaren Voraussetzungen für sukzessive Verkürzung der Arbeitszeit.

Bei der Beurteilung der breiten gesellschaftlichen Wirksamkeit der einzelnen Tendenzen, die mehr oder minder die Herabsetzung der Arbeitszeit bedingen, müssen wir einerseits auf die Bedürfnisse des Produktions- beziehungsweise Arbeitsprozesses Rücksicht nehmen, andererseits auch auf die Bedürfnisse einer allseitigen körperlichen und geistigen Entwicklung der Werktätigen. Diese Bestimmung bezieht sich hauptsächlich auf die zu Allgemeingültigkeit der Arbeit, Erhöhung und Ansteigen des Bildungsniveaus und zur eigentlichen Kürzung der Arbeitszeit führende Tendenz. Wenn wir diese allgemeinen Voraussetzungen durch einige konkrete Bedürfnisse unserer Volkswirtschaft innerhalb der kommenden 5 Jahre ausdrücken, konzentrieren sie sich im wesentlichen auf einen höheren Schichtausnutzungs-koeffizienten, Erstatz einiger Maschinen-Grundmittelfonds, ferner auf die Einführung der neuen, fortschrittlichsten Technik und schließlich auf die Beseitigung von direkten Zeitverlusten während des Arbeitstages.

Die theoretische Analyse der Kürzung der Arbeitszeit bildet also einen organischen Bestandteil unserer Konzeption der Erhöhung des Lebensstandards. In der Perspektive einer langfristigen Entwicklung der sozialistischen Gesellschaft müssen wir daher die Verkürzung der Arbeitszeit als einen Prozeß betrachten, in dem sich ökonomische und politische Bedingungen zur Festsetzung einer minimalen obligatorischen Teilnahme an der Produktion in verschiedenen Arbeitsabschnitten äußern. Je tiefgreifender der Umformungsprozeß wird, der die Arbeit zum primären Lebensbedürfnis macht, desto relativ weniger abhängig von der notwendigen Länge der Arbeitszeit werden die Einzelnen werden. Vom Standpunkte der Reproduktion und Organisation der gesellschaftlichen Produktion aus wird jedoch die Notwendigkeit weiter bestehen, einen Betrieb ohne Stillstandzeiten in der Produktion und in allen Arbeitsfunktionen proportional sicherzustellen; infolgedessen bleibt die Festsetzung einer bestimmten Zeit der Pflichtteilnahme an der Produktion eine dauernde und notwendige Maßnahme.

Übersetzt von R. Merta